

Gülnarə MANAFOVA

AMK-nın “Milli alətlərin bərpası və təkmilləşdirilməsi”
elmi tədqiqat laboratoriyasında elmi işçi

Ünvan: Bakı, Ə.Ələkbərov 7

AMK-nın dissertantı

Elmi rəhbər: Lalə Hüseynova,

sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor

Email: gulnarerefiq@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3872-1167>

**CAVANŞİR QULİYEVİN “ƏSGƏR MARŞI” TÜRK ƏSGƏRİ MUSIQISI
ƏNƏNƏLƏRİNİN DAVAMI QISMİNDƏ**

***Xülasə:** Məqalədə Cavanşir Quliyevin məşhur “Əsgər marşı” türk əsgəri musiqisi, dünyanı dolaşmış mehtər marşları ilə müqayisəvi şəkildə tədqiq edilir. Əsas məqsəd “Əsgər marşı”nın plagiat olması barədə dolaşan şayiələrə birmənalı şəkildə aydınlıq gətirməkdir. Bu məqsədlə mahnı forma, intonasiya və məqam baxımından təhlil edilərək digər türk musiqi nümunələri ilə tutuşdurulur. Müqayisə məqsədilə nümunə olaraq eyni sözlərə yazılmış və melodik cəhətdən bənzər mehtər marşları seçilib. Nəticədə “Əsgər marşı”nın orijinal əsər, bəstəkar zəhmətinin məhsulu olması aşkar edilir. Əlavə olaraq “Necip Fazıl” oratoriyası da orijinal müəllif ideyasının daha fərqli miqyasda reallaşma nümunəsi olaraq araşdırılır. Bu əsərdə dillər əzbəri olan mahnının intonasiyası üzərində qurulmuş bütöv səhnələr türk dünyasının ortağ ideyalarının gözəl tərənnümçüsü kimi təmsil edilir.*

***Açar sözlər:** Cavanşir Quliyev, “Əsgər marşı”, “Necip Fazıl” oratoriyası, mehtər marşları, hərbi musiqi*

C.Quliyevin bəzən vizit kartı adlandırılan “Əsgər marşı”nı tanımayan kimsə tapılmaz. Ola bilər müəllifini, yazılma tarixini bilməyələr, amma musiqisini körpə uşaqdan böyüyə qədər hamı bilir və sevə-sevə oxuyur. II Qarabağ savaşında bu musiqi rəşadətli ordumuzun ruh yüksəkliyini artıraraq qələbəyə aparan vacib silahlardan birinə çevrilmişdi. Bu mahnını hər yerdə, müharibəyə yola salarkən, döyüşdən qabaq da, hətta yaralı vaxtı da oxuyurdular. Əzəmətli qələbənin yekunu kimi Azadlıq meydanında baş tutmuş Qələbə paradında həm müasir avadanlığın, rəşadətli əsgərlərin əminliklə addımlaması, həm də düşmənin döyüş meydanında itirdiyi texnikanın nümayişi zamanı səslənən bu marş hər kəsin ürəyindən xəbər verirdi. Belə məqamlarda 30 ilə yaxın tarixçəsi olan və az qala xalq mahnısına çevriləcək bu əsərin müəllifi barədə kimsə düşünmür.

Bununla belə ara-sıra “sarı” mətbuatda, yaxud blogerlik cərəyanının görünməz dərəcədə artdığından yaranan məlumat seli içindən hamının “bizimki” saydığı məşhur marşın mənimsənilmiş olması barədə yazı [14] və videoçarxlar [17] yayılır. Bəzən görkəmli insanlara irad tutmaqla sadəcə məşhurlaşmaq, bəzən isə xalqın sevdiyi ideallara zərər vermək məqsədilə yayılan bu informasiyanın əsaslı təhlil sayəsində aydınlaşdırılmağa ehtiyacı var. Çünki bu məlumatı yazanların və eləcə də yayanların musiqi savadı yoxdur. XXI əsrdə not savadı olmayanların musiqiyə dair sübut dəlil olaraq şifahi informasiyaya əsaslanması sadəcə gülüncdür.

Tərəflərin dəlil olaraq ictimailəşdirdiyi fikirlər bunlardır:

- Son illərdə çox məşhurlaşmış Türkiyə istehsalı olan “Səs” serialında çox yaddaqalan emosional bir səhnədə [26] qəhrəmanlar düşmənin təpəgisi altında, hətta ölümlə hədələndikləri zaman “Annem beni yetişdirib bu ellere yolladı” sözləri ilə başlayan bir marş ifa edirlər deyə azərbaycanlı tamaşaçılar bir məyusluq duyğusu yaşayıblar. Eyni sözlü, musiqisi bir qədər bənzər olduğuna görə Azərbaycan bəstəkarı Cavanşir Quliyevi mənimsəmədə ittiham etməyə başlayıblar.

- Canaqqala savaşının 102-ci ildönümü münasibətilə Türkiyədə təşkil edilən konsert proqramlarında “Əsgər marşı”nın sözlərinin səslənməsi ilə bu məsələ yenidən gündəmə gəlib [15].

- Ara-sıra Türkiyə kanallarında “Alay marşı” kimi adlanan musiqi səsləndikcə [16] bəziləri bir natamamlıq kompleksi keçirərək yoxlanmamış informasiya yayırlar və nədənsə şairi deyil məhz bəstəkarı ittiham etməyə başlayırlar.

- “Əsgər marşı” ruhunda olan marşlar, eləcə də izləri qədim dövrlərə qədər izlənən mehtər marşları bu gün də türk ordusu əsgərlərinin dilindədir və hərbi hazırlıq, yürüşlər zamanı mütəmadi səsləndirilir [27]. Mehtər marşlarının şanlı tarixi sonradan yaranan digər marşları kölgədə qoya bilər.

- C.Quliyevin Türkiyədə işləməsi, türk musiqisinin böyük təbliğçisi olması, əsərlərində açıq-aydın duyulan ümumtürk musiqi intonasiyası bir sıra insanlara əsas verir ki, “Əsgər marşı”nın türk mehtər marşlarından qidalandığını düşünsün. Bəstəkarın türk mühitində olması nədənsə onun ziyanına işləyən bir faktora çevrilir.

Qeyd etməliyik ki, C.Quliyev Şimali Kipr Türk Respublikasında “Yaxın Şərq” universitetinin səhnə sənətləri fakültəsində (hazırda dekan vəzifəsində) çalışdığı ilk gündən hazırlanan bir sıra musiqili tamaşaların və teatr musiqisinin (“Ququq kuşu”, “Kürk mantolu şarkılar”, “Töre”) müəllifi olmaqla yanaşı yaradıcılığının ən məhsuldar illərində yazılmış əsərlərinin, məsələn “Oğuznamə” 3 hissəli balet (libretto – Vaqif İbrahimoğlu və David Avdış, sifariş Sabah Durudan), “Oğuznamə” baletinin motivləri əsasında simfonik orkestr üçün “I Balet süitəsi” (İlk ifa: Türkiyə, İstanbul Universitetinin konsert salonu – 8 yanvar 2010), “*Expromte Suite*” Violino, violonçel və piano üçün 4 hissəli süita (İlk ifa: Şimali Kipr, Bellapais Abbey konsert salonu – 6 may 2011), “Kızılırmak” baleti (Libretto: Tuncer Cücenəoğlu, eyniadlı türk xalq nağılı əsasında), “Necib Fazil”

oratoriyası (Libretto: İsmixan Yorqancı, Şair Necib Fazılın şeirləri əsasında), İki violin və fortepiano üçün “Kıprıs süitəsi”, “Anzak Koyu Ağıtı” oratoriyasının (Libretto müəllifi - Sabah Duru (Türkiyə) və Fateh Sultanın həyat yolunu əks edəcək operanın da sifarişini məhz Türkiyə tərəfdən alıb.

"Əsgər marşı"nın musiqisi mənimdir, mənimdir, məndən başqa heç kimə məxsus deyil və buna bənzər başqa heç bir musiqi də yoxdur! Kim əksini iddia edirsə, deməli onun musiqi anlayışı döşəmədən aşağı səviyyədədir, amma vicdan çatışmazlığı və həyasızlığı tavandan yuxarıdır" [14] deməklə öz mövqeyini bildirən Cavanşir Quliyevin musiqidə plagiat məsələsinə münasibəti belədir: “Mən özüm müəllif hüquqları agentliyinin ekspert şurasının üzvüyəm. Bu şuraya plagiat faktı ilə araşdırma tələbi gələndə əsərlərin notlarını mənə göndərüb professional rəy verməyimi istəyirlər. Mübahisəli məsələlərdə not nümunəsi yoxdursa bu hal heç müzakirə edilmir. Not nümunələri əsasında rəy verərkən əsas tutduğumuz meyar var: əgər 8 xanə, yəni 1 musiqi cümləsi eynilə təkrarlanmayıbsa bu plagiat sayıla bilməz. Bu, bütün dünyanın əsaslandığı beynəlxalq normadır və əksər mübahisəli məsələləri professional səviyyədə həll etməyə qadirdir”.

Türk hərbi musiqisi bütün dünyanı qorxudan və heyrətə gətirən musiqi hadisəsidir

Əslində, musiqi tarixində mənimsəmələr və plagiat çox incə, alicənablıqla yanaşılmalı məsələlərdəndir. Məsələn, bütün dünyanın musiqi tarixinə təsir etmiş türk musiqisi barədə yazdığı sevmirlər. Bu barədə məlumatı əksərən türk araşdırmaçılarının əsərlərindən almaq mümkündür [1; 2; 4; 7; 8]. Dr. Timur Vural tarixi mənbələrə əsaslanaraq yazdığı “Türk askeri müziğinin savaqlardakı yeri və önemi” [11] məqaləsində müharibələrdə hər zaman türk qazilərinin yanında olan hərbi musiqi ansambları, əsgərləri döyüşməyə, ölkələri və inandıqları dəyərlər uğrunda canlarından keçməyə vadar edən musiqi barədə geniş məlumat verir. Tarixi 5 min əvvələ qədər izlənən məlum türk savaqlarında həm də əsgər olan musiqiçilər-mehtərlər dəstəsi vardı. Əsgərləri həvəsləndirməkdən uzaq olan bu alətlərin yüksəkliyindən və şərq xalqının istifadə etdikləri təbilin çox yüksək səslərindən qorxan rumlar bu icmaları barbar olaraq qələmə verirdi. Hətta bu günün özündə də türk musiqinin mənşəyinin ordu və dini musiqiyə söykənməsini açıq-aydın söyləmək müharibəni təbliğ etmək kimi qələmə verilir. Çünki Avropa türk ordusunun yaratdığı vahiməni hələ də unutmayıb.

Mənzərəni tam təsəvvür etmək üçün Fateh Sultan Mehmetin İstanbulu fəth edərkən hərbi musiqidən istifadəsinin təsvirinə diqqət verək: “*Topların ağızından çıxan duman tüm gökyüzünü sardı. Sonra bir kara duman şəhri istila etti. Yer yerindən oynadı. Sanki o devrin atom bombası kullanılmıştı. Toplar atılırken Okmeydanı'na dolmuş binlerce ulema (bilgin), hep bir ağızdan “Tekbir” getirmeye başladılar. Yüzlerce davul ve zurnanın seslerinden gök inliyordu.*

Osmanlı ordusuyla beraber, mehter de savaş meydanında idi. Fatih, İstanbul surlarının önüne gəldiği zaman, 300 kişilik mehter takımında 100 zurna, 70 davul durmadan cenk havası çalıyor, “kalp ve ruhları” çüş u huşura getiriyordu. Okmeydanı’ndaki ikinci bir mehter de Haliç surlarına hücum eden kıtaların harp şevkini artırıyordu” [9, s.19]. XVII əsrdə Avropanın əhəmiyyətli bir paytaxtı olan Vyana divarlarının qarşısındakı müharibələrdə istifadə edilən ən böyük hərbi musiqi ansamblının 3250 musiqiçidən ibarət olan mehtər səmanı nalə etdirir-kən təbil, zurna, zil və daha çox müxtəlif alətlərin səsini Avropa xalqı ilk dəfə eşitdi. Bu səslənmələrin gələcəkdə simfonik orkestrin yaranmasına təsir edəcəyini o zaman kimsə düşünmürdü. “Avstriyaya sülalə sədaqəti olan və Kaiser Leopoldun köməyinə ilk gələn Bavariya əsgərləri, mühasirənin başlanğıcından bəri Türk ordusuna qarşı vuruşduqları üçün hansında və nə vaxt hansı marşların səsləndirildiyini əzbərləməyə məcbur idilər” [2, s.256-259]. Mühasirədə olan zaman qalada olan Avstriya tarixçiləri, sonradan yazdıqları müharibə hesabatlarında və xatirələrində qala qarşısında mehtərin təbilinin 40 kilometr məsafədən də eşidildiyini qeyd etdilər. Türklərə qarşı xristian müdafiəçilərinin qulaqlarına dəhşətli səslənən musiqini istifadə edən alətlər o qədər yad idi ki, ilk dəfə ney, zurna, zil və təbillə qarşılaşdılar. Avropalıların bu qeyri-adi musiqi janrına heyranlığı və qorxusu eyni idi [2, s.257]. Əlbəttə, birini 6 nəfərin daşıya bildiyi 140 təbillik mehtər komandasının bircə görkəmi yadda qalmaya bilməzdi. Bu təbilin hər birisi 4-6 dəvə dərisindən hazırlanmışdı.

“Türklərdə hərbi musiqinin mövcudluğu türk tarixi qədər qədimdir. Hunlardan Osmanlı dönəminə qədər olan hərbi musiqi ənənəsi dini və qəhrəmanlıq motivləri ilə döyüşçülərə mənəvi dəstək olduğu halda, döyüş taktikası ilə hər zaman Türk komandirlərinin əvəzolunmaz silahı olmuşdur. Türklər mövcud olduqları hər dövrdə bu topluluğu əldən verməyib savaştan əskik olmadılar. Bir çox xarici xalqın qorxulu rüyaları olan bu hərbi musiqi ansambları zamanla hərbi musiqi ənənələrinin əsasını təşkil etmişlər” [11, s.73]. Bu mənəblərin işığında, türklərin çox geniş bir coğrafiyaya və tarixin ən erkən dövrlərindən bəri hakim olduqları və hökmranlıq əlaməti olan hərbi musiqini daima dövlət ənənəsi olaraq saxladıqları anlaşılır. Hərbi musiqi əsgər musiqisidir, kökü Orta Asiyada olan Türk ənənəsinə görə cəmiyyətin hər bir üzvü əsgərdir. Buna görə hərbi musiqi türklərin musiqisi və silahıdır. Avropanı silah və musiqi ilə fəth edən türk ənənələrinin emosional təsiri danılmazdır və hər hansı müəllifin türk musiqisini emosional təsiri altında yazdığını ona irad tutmaq olmaz. Avropa Mosartın A dur sonatasının III hissəsini “Türk marşı” adlandırmaqla bu təsiri ehmallica təsdiqləyir. Bu səbəbdən də türk hərbi musiqisinin təsiri altında hələ bundan sonra yüzlərlə əsər yaranacaq. Damarlarında türk qanı axdığına əminliklə musiqi bəstələyən hər kəsi, o cümlədən C.Quliyevi türk hərbi musiqisinin emosional təsirində suçlamaq kimliyindən imtina etməyə bərabər addıma bənzəyir.

Hər bir musiqi nümunəsinin öz yazılma tarixçəsi var

Tədqiqat obyektimiz olan “Əsgər marşı”nın özünəməxsus yaranma tarixi var. Bu mahnı C.Quliyevin 4 cildlik mahnılar toplusuna [33, s.60-63] və “Vətən nəğmələri” [34, s.3-6] adlı tematik məcmuəyə daxil edilib. Mahnı yaranan ilk dövrdə sözlərin müəllifi başqa cür qeyd edilirdi. C.Quliyev I Qarabağ müharibəsinin başlanğıc illərində Laçında səfərdə olarkən əsgərlərlə görüşüb və bu mahnının yaranmasına təkan verən də məhz bəstəkarın orada müşahidə etdiyi şərait, əsgərlərin döyüş əzmi və təzəlikcə yaranmaqda olan ilk nizam-intizamlı hərbi hissədə olan ruh yüksəkliyi idi [25]. Yarandığı ilk günlərdə – bu, hələ qanlı-qadali 1992-ci ilin yanvar-fevral ayları idi – bu marş bir müddət “Laçın batalyonunun marşı” kimi tanınırdı. Yəni 811 sayılı hərbi hissədə Laçın alayı ilə görüş olmasaydı bu batalyonun əsgərləri hamının artıq əzbərlədiyi bu sözlərə qoşduqları marşabənzər bir musiqini oxumaqda davam edəcəkdilər. Laçın alayının marşını C.Quliyevin bəstəsində indi bütün Azərbaycan əzbərdən oxuyur.

Laçın batalyonu [21]

Bəstəkar özü hadisələri belə xatırlayır: “Əsgər marşı”nın sözlərini 1992-ci ildə Laçında batalyon zabiti olan Əhliyyət Süleymanov mənə təqdim edib. Həmin şeiri əsgərlər döyüşqabağı səsləndirirdilər. Bu şeir bir zamanlar Türkiyədə Çanaqqala şəhidlərinə həsr olunub. Mənə bu şeiri atışma səsləri altında batalyon zabiti təqdim etdi və dedi ki: “Bu sözlərə zəhmət olmasa musiqi bəstələyin. Biz şeirin bəzi yerlərini dəyişib bu şəkildə oxuyuruq. Amma normal marş kimi bəstələnsə, əsgərlərimiz döyüşə getməzdən əvvəl bunu həvəslə oxuyarlar”. O səbəbdən mən də uzun müddət marşın sözlərinin Əhliyyət Süleymanova aid olduğunu bilmişəm. Çünki şeiri mənə ilk dəfə o, təqdim edib. Amma sonralar Akademiyanın əməkdaşı olan Alxan adlı bir şəxs mənə dedi ki: “Marşın sözlərinin kimin

olduğunu tapmışam. "Əsgər marşı"nın sözləri türk şairi Əli Kamiyə məxsusdur. 1919-cu ildə Bakıda "Türk marşları" adlı balaca kitabça çıxıb. Həmin nəşrdə bu şeir var". Sonradan mən dərc olunan əsərlər cildliyimdə həmin şairin adını qeyd etmişəm. Mən bir daha təkrar edirəm. "Əsgər marşı"nın musiqisi mənimdir və məndən başqa heç kim buna iddia edə bilməz. Marşın sözləri isə türk şairi Əli Kamiyə məxsusdur" [14].

"Əsgər marşı"nın bənzəri, daha doğrusu sözləri eyni olan türk "Alay marşı"nın da öz yazılma tarixi var. Bu marş daha erkən dövrə aiddir və 1871-1872 Yəmən çöllərinə göndərilmiş əsgərlərin Vətən duyğusunu dilə gətirir. "Annem beni yetiştirdi bu ellere yolladı" sözləri ilə başlayan marşın yaranma tarixini araşdırdıqda musiqini türk musiqçisi, xanəndə, bəstəkar Rıfat Bey, Sermüezzın (1820-1888) tərəfindən yazıldığı məlum olur [20]. Marş Yəmən üsyanı zamanı Əhməd Muxtar Paşanın başçılığı ilə döyüşə gedən əsgərlərin şücaətini əks edir. Bu faktları ortaya çıxardıqdan sonra seirin ilk sətrindəki məna daha aydın olur və yad ölkəyə ölümə gedən əsgərlərin əhvalı duyulur [27]. "Alay marşı"nın daha da məşhurlaşması Çanaqqala döyüşləri zamanı baş verib və bu sözlər bütün türk dünyasının yaddaşına birdəfəlik həkk olub.

Nəğmənin sözləri də variant şəklində dəyişdirilə bilər

Maraqlısı odur ki, C.Quliyevə bu şeir təqdim ediləndə rota komandiri Əhliyyə Suleymanov "Bunu babamdan eşitmişəm" demişdi. Ehtimal etmək olar ki, XX əsrin əvvəllərində Bakıya gələn və erməni faşizminin fəsadlarının qarşısını almağa kömək edən Türk ordusunun dilindən yaddaşlarda həkk olan bu şeir əsrin sonunda Azərbaycanda daha bir marşın yaranmasına təkan oldu. Şeirin hər iki variantında mətni tutuşdurduqda dəyişikliklər aydın görünür. Türk versiyasında məzmun daha radikaldir.

Alay marşının sözləri [12]

Annem beni yetiştirdi bu ellere yolladı
Al sancağı teslim etti, Allah'a ismarladı
Boş oturma çalış dedi, hizmet eyle vatana
Sütüm sana helal olmaz saldırmazsan düşmana

Arş ileri! Arş ileri!
Türk askeri
Dönmez geri

Yastığımız mezar taşı, yorganımız kan olsun
Biz bu yoldan döner isek namus bize ar olsun
Ne şereftir ölmək bize bu güzel vatan için
Yanar yürek yurt aşkıyla daima için için

Əsgər marşının sözləri [18]

Vətən məni yetiştirib, bu ellərə yolladı,
Bu torpağa qurban deyib, Allaha ismarladı.
Boş oturma, çalış dedi, xidmət eyle Vətənə,
Südüm sənə halal olmaz, sən baş əysən düşməne

Nəqərat:
Marş, irəli ! Marş irəli,
Azərbaycan əsgəri!
Dönməz geri, dönməz geri,
Azərbaycan əsgəri!

Yastığımız Vətən daşı, yorganımız qar olsun,
Biz bu yoldan döner olsaq namus bizə ar olsun,
Nə gözəldir ölmək bizə sevgili Vətən üçün,
Yanar ürək yurd eşqilə daima için-için.

Tarixi 100-150 il civarında olan hadisə əslində folklorda daim izlənən haldır. Eyni sözə çox müxtəlif nəğmələr qoşula bilər və bu nəğmələrin də çox fərqli variantları xalq yaddaşında bəzən yanaşı mövcud ola bilər. Etnomusiqişünaslar bu cür folklor hadisəsi ilə daim rastlaşırlar və xalq yaddaşında ilişib qalan bəzi şeirlərin niyə bu qədər sevildiyini izah edən mexanizm hələ ki, yoxdur. Xalq musiqisində bu cür hadisələri adətən musiqi və şeirin sinkretik xüsusiyyəti, yəni şeirlə musiqisinin eyni zamanda doğulması ilə əlaqələndirirlər. Bu da xalq yaddaşında bir-birindən ayrılmaz element kimi ilişib qalır. Amma XXI əsrdə, elmin, texnikanın bu qədər inkişaf etdiyi bir zamanda mahnının sözləri ilə musiqisi arasında fərqi ayıra bilməmək həqiqətən heyrətləndirir. Bu məsələ C.Quliyevi də narahat edən məqamlardan biridir: “Mən heyrlə kəşf elədim ki, Azərbaycanda jurnalistlər – hətta kənar peşə sahibləri də elə bilirlər ki, bəstəkar həm də söz müəllifidir. Marşın sözləri hamını çaşdırıb. Çünki sözlərin birinci versiyasının müəllifi türkdür” [14].

Hər bir marş özünəməxsus musiqi formasına malikdir

Məsələyə tam aydınlıq gətirmək üçün eyni sözlərə yazılmış bu iki marşın musiqisi, əlbəttə ki, not yazısında tutuşdurulmalıdır. Musiqi forması baxımından “Əsgər marşı” əksər Azərbaycan xalq mahnıları kimi sadədir (Nümunə 1). “Əsgər marşı”nın şüştər məqamı üzərində yazılması həm də onun forma xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirir. 4 xanəlik sual cümləsinə (a) onun variant təkrarı olan (a_1) cümlə cavab verir. Birinci a cümləsi G şüştərin əsas tonunda (D) tam kadans verməklə istinad pərdəsini təsdiqləyir. A_1 cümləsi ilk 2 xanəni təkrarlasa da məqamın VII pilləsinə (Tərkib pərdəsi) yönəlmə yaradır. Bu xüsusiyyət növbəti cümlələrin yaranmasına təkan verir. Yüksələn xüsusiyyətli (aa_1) musiqi fikri təkrarlandıqdan sonra enən xüsusiyyətli (bb_1) cümlələr Tərkib pərdəsindən əsas tona enməni reallaşdırır. Marşın aa_1bb_1 quruluşlu melodik sətri Azərbaycan xalq mahnısının ən çox yayılmış formalarından birini nümayiş edir. Nəqəratın çağırış xüsusiyyətli 2 xanələrə bölünmüş ibarələri mahiyyətə fərqli musiqi materialı sayıla bilər. C cümləsi yenə də Tərkib pərdəsinə yönəldib yekunda IV pərdədə qərarlaşsa da (bu melodiya bir qədər hümayun məqamının xüsusiyyətini aşılayır) onun c_1 variantı musiqi fikrini zildən əsas tona doğru yönəldib məqamın pillələri üzrə hərəkət etdirərək məntiqi həllini tapır. Qısaca $aa_1bb_1cc_1$ kimi formulə edə biləcəyimiz bu marş Şüştər muğamının sanki kiçik modelini nümayiş edir (Cədvəl 1).

Nümunə 1

Əsgər marşı

Musiqisi Cavanşir Quliyevin

Rüfət bəyin müəllifi olduğu “Alay marşı”nın musiqi forması eyni sözlərə bəstələnmiş “Əsgər marşı”ndan fərqlənir (Nümunə 2). “Alay marşı” musiqi forması 8 xanelik cümlələrdən ibarət olaraq *abcb* formulunu yaradır. Marşın məna yüklü musiqi cümlələri sanki bir periodun hissələri deyil və sual-cavab prinsipindən uzaq olan müstəqil fikir daşıyan cümlə qurumlarıdır. Bu cür ardıcılışma türk xalq musiqisində müşahidə edilən hadisədir. “Alay marşı”nın rast üstündə yazılması müəllifi ilə birgə başlanğıcda göstərilib. Marşın məqamını göstərmək, həmçinin onun hansı tonallıqda olmasını bildirən xüsusiyyətdir və bu gün də Türkiyədə rast üstündə yazılan bütün musiqi nümunələri G kökündə nota alınır. “Alay marşı” da Rast dəstgahının şöbələrinə uyğun olan istinad pərdələri üzərində cümlələri yekunlaşdırmaqla bütün Şərqdə az qala dəyişməz halda mövcud olan Rastın musiqi portretini bir daha cızır. Türkiyədə Rast faslı şöbələrin deyil fərqli janrların növbələşməsindən yaranan özünəməxsus formadır [3, s.45]. Müşahidə etdiyimiz marşda Rast muğam forması deyil, məhz Rast faslının ardıcılığı görünür. Ümumilikdə ayrı-seçkilik salmasaq bu nümunə istinad pərdələrinə görə Azərbaycan Rast dəstgahının şöbələri üzrə eyni məntiqlə növbələşib. Musiqi quruluşu *abcb* və nəqaratda *d, e* elementlərini əlavə etməklə yaranan forma Mayə-Uşşaq (*a* – G-H), Mayə (*b* - G), Şikəsteyi fars (*c* – D), Əraq (*d* – G^{zil}), Qərai (*e* – E→G) pərdələrini əhatə edir (Cədvəl 1).

Nümunə 2

Alay marşı [31]

Musiqişi Rıfat Bey Sermüezzın

1.46 x 2

3/32"

RAST

ALAY MARŞI

- ANNEM BENİ YETİŞTİRDİ -

13908

NİM SOFYAN

ARANAĞME

Müzik: RİFAT BEY

AN NEM BE Nİ YE TİŞ
YAS TI GI MİZ ME ZAR

TİR Dİ BU EL LE RE YOL LA Dİ SUN AL SAN CA ĞA TESLİM ET Tİ
TA ŞI YORGA Nİ MİZ KAN OL SUN BİZ BU YOL DAN DÖ NER İ Tİ

AL LA HA İS MAR LA Dİ SUN BOŞ O TUR MA CA LİŞ MEK
NÄ MUS Bİ ZE AR OL SUN NE ŞE REF TİR ÖL MEK

DE Dİ HİZ MET EY LE VA TA NA SÜ TUM SA NA HE LÄL
Bİ ZE BU ĞU ZEL VA TA Nİ ĞİN YA NAR YÜ REK YURTAS

OL MAZ SAL DIR MAZ SAN DÜŞ MA NA ARŞ İ LE Rİ ARŞ İ LE
KİY LA DÄ QIR MA ĞİN İ ĞİN ÇİN

RI TÜRK AS KE Rİ DÖN MEZGE Rİ ARŞ İ LE Rİ ARŞ İ LE Rİ

TÜRK AS KE Rİ DÖN MEZGE Rİ D.C

İSTANBUL RADYO SUNAN ALINMIŞTIR.

ANNEM BENİ YETİŞTİRDİ BU ELLERE YOLLADI
AL SANCAGA TESLİM ETTİ ALLAH İSMARLADI
BOŞOTURMA ÇALIŞ DEDİ HİZMET EYLE VATANA
SÜTÜM SANA HELAL OLMAZ SALDIRMAZSAN DÜŞMANA
ARŞ İLERİ ARŞ İLERİ TÜRK ASKERİ DÖNMEZ GERİ

YASTIGİMİZ MEZAR TAŞI YORGANİMİZ KAN OLSUN
BİZ BU YOLDAN DÖNER İSEK NAMUS BİZE AR OLSUN
NE ŞEREFTİR ÖLMEK BİZE BU GÜZEL VATAN İÇİN
YANAR YÜREK YURT AŞKINLA DAİMA İÇİN İÇİN
ARŞ İLERİ . . . . .

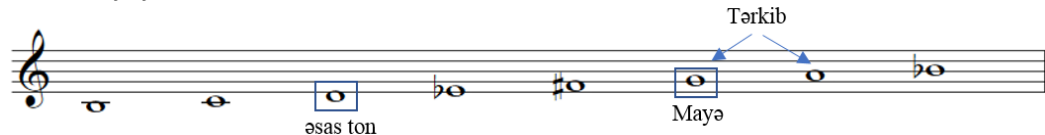
“Əsgər marşı”nın musiqi forması										“Alay marşı”nın musiqi forması							
Giriş	a	a1	a	a1	b	b1	b	b1	Nəqərat		Giriş	a	b	c	B	Nəqərat	
									c	c1						d	e
12	4	4	4	4	4	4	4	4	8	8	4	8	8	8	8	8	8
Şüştər üstündə										Rast üstündə							
İstinad	D	A	D	A	B-A	A-D	B-A	A-D	D-Es	D	İstinad	G-H	G	D	G	G ^{zil}	G

Musiqinin məqamı onun əhvalını təyin etməklə yanaşı tətbiqi funksiyasını da müəyyənləşdirir

Tutuşdurduğumuz hər iki nümunəni eyni sözlərə yazılmasına baxmayaraq tamam fərqli musiqi forması yaratdığının şahidi olduq. Hər iki marşın musiqi formasını yaradan əsas faktor məqam xüsusiyyəti olsa da şüştər və rast məqamları fərqli quruluş və fərqli musiqi məntiqi formalaşdırır (Nümunə 3, 4). Türkiyənin Rast faslı müxtəlif janr səhnələrinin ardıcullaşması olsa da məqam baxımından Azərbaycan Rast dəstgahının istinad pərdələri və şöbələrinin məntiqi ardıcılığını davam etdirir.

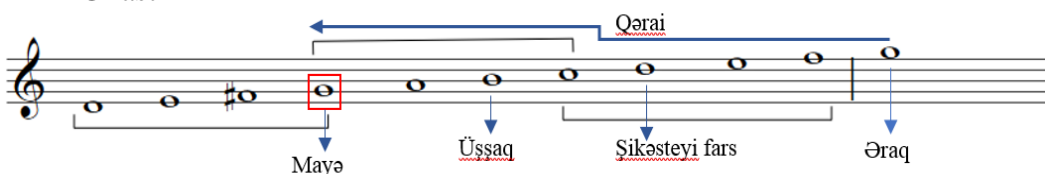
Nümunə 3

G şüştər

Nümunə 4

G rast

Xasiyyətcə daha “dürüst” olmalı Rast marş xüsusiyyətinə uyğun olaraq müvafiq obrazlar dairəsinə kökləyir. “Əsgər marşı”nın şüştər üstündə yazılması burada bəstəkar əlinin olmasına dəlalat edir. Çünki Azərbaycan xalq mahnıları içində şüştər üstündə musiqi nümunələri barmaqla sayacaq qədərdir. C.Quliyev isə əksər əsərlərində şüştər məqamını xalq musiqisində daha çox təmsil edilən rast-şur-segah məqam qrupunun emosional dairəsinə müxalif məqam kimi istifadə edir. C.Quliyev üçün şüştər duyğusal dünyanın simvolu, iztirab, sevgi, həyat

hadisələrinin tərənnümüdür. Bu mənada döyüş marşının şüştər üstündə olması bəstəkar üçün tamamilə təbii hadisə sayıla bilər.

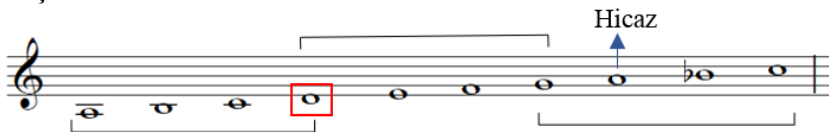
Türkiyədə “Alay marşı”nın bir neçə məşhur versiyası varmış

“Əsgər marşı” ilə “Alay marşı”nı musiqi forması və məqam xüsusiyyəti baxımından müqayisəvi təhlil etdikdən sonra fikirlərimizi yekunlaşdırıb nəticə çıxara da bilərdik. Amma araşdırma zamanı “Alay marşı”nın Türkiyədə bir neçə versiyasının aşkar edilməsi axtarışı davam etməyə təhrik etdi. Həm də C.Quliyevi plagiatda ittiham edənlər “Səs” serialındakı səhnəni əsas götürürlər. Bu səhnədə isə “*Annem beni yetişdirib bu ellere yolladı*” mətni tamam fərqli musiqi ilə oxunur. Bu musiqini də İnternetdə arayıb tapmaq mümkündür [16; 30]. Bu versiya bir neçə variantda və müxtəlif sözlərlə yayılıb. Not yazısına istinad etdiyimiz nümunədə fərqli sözlər göstərilib. Bu nümunəni də forma və məqam baxımından təhlil etsək daha bir “Alay marşı”nın mövcudluğunda əmin olarıq. Bu musiqi artıq Rifat bəyə məxsus deyil və müəllifi artıq unudulmuş sayılır.

Bu nümunə musiqi materialı baxımından daha qədim sayıla bilər və araşdırdığımız marşların quruluşundan əsaslı şəkildə fərqlənir (Nümunə 6). Bu Alay marşının musiqisi sual cavab xüsusiyyətli 4 xanelik 2 cümlənin dəyişməz təkrarından ibarətdir. Məqamı şur olduğu üçün şurun spesifik kadans xüsusiyyətləri, mayədən kvarta sıçrayışı burada aydın duyulur. I cümlə Hicaz pərdəsinə sıçrayışla başlayıb burada istinad etməklə sual xarakteri yaradır. Qeyd edək ki, musiqi savadı olmayanların əksəriyyəti məhz bu sıçrayışa görə bu Alay marşını “Əsgər marşı” ilə səhv salır. Əsgər marşı kvarta sıçrayışı ilə başlayır və yuxarı melodik hərəkət zamanı bu pillələrə toxunur. Alay marşının bu versiyasında II cümlə Hicaz pərdədən mayəyə doğru sekvensiya yolu ilə enməkdən ibarətdir. Bu cür pilləvari enmə bir sıra xalq mahnılarının əsasını təşkil edir deyə hətta Azərbaycan xalq havalarını xatırladır. Melodik sətirlərin təkrarlanan *ab* quruluşu hətta sözlərin nəqərat hissəsində də dəyişmədiyindən, Alay marşı adlansa da heç marşvari olmadığından, daha çox qəmli layla, hüznü oxşama kimi bəsit musiqi materialına malik olduğundan ehtimal etmək olar ki, bu nəğmə daha qədim türkdür və sözlər bu musiqiyə sonradan uyğunlaşdırılıb. Məqam baxımından daha sadədir və hazırda mövcud olan Şur dəstgahının cəmi bir neçə pilləsinə toxunmaqla yaranıb (Nümunə 5).

Nümunə 5

D şur

Nümunə 6

Musiqisi Anonim [32]

Eis ki şe hir Eis ki şe hir Yal çin ka ya sa rp ye ri Ka le ler den
çok ku vet ti i çin de ki as ker le ri İn dik iz mir çar şı sı na
düş tük düş män ar ka sı na Düş män bi ze a man di yor kar ra man Türk
Ör du su na Ko ca te pe top çu la rı si per al meş bek çi le ri
Ög lum şe hit ol muş di ye ağ la ma sun an ne le ri Al lah Al lah
se da la rı da ğı ta şı bü rü ü dü Ko mu tan lar kol kol ol muy
her ta raf tan yü rü dü

Müəllifin unudulması və variantlıq məsələsi şifahi ənənəli folklor janrlarının əsas xüsusiyyətidir

Artıq müşahidə etdiyimiz 3 əsgəri musiqisinin bənzər taleyi əlbəttə ki, onların yaranma faktı və yayılma dairəsi ilə əlaqədardır. Əslində biz türk hərbi musiqisi tarixində sərhədləri aşan bir folklor hadisəsini izləyirik. Hansısa nümunədə sözlər eyni, musiqi fərqlidir, digərində isə sözlər dəyişdirilərək yeni janr xüsusiyyəti kəsb edən mahnı yaranıb ki, artıq döyüşə gedən əsgərin deyil, daha çox şəhidliyə yüksəlmiş qəhrəmanın ölümünə ağı kimi səslənir [16]. Mühəribə ilə əlaqədar yaranmış mahnı və marşlar da öz tətbiqi sahəsini tapanda, əsgərlərin dilində canlı orqanizm kimi yenilənib dəyişdiriləndə reallıqda folklor yaratmış olur. Bu səbəbdən də xalq mahnılarında olduğu kimi özümüzü müəllifləri axtarmaq və hansısa tərəfi suçlamaqla incitməkdəndə prosesin necə getdiyini izləməklə daha böyük nəticələr əldə edə bilərik. İttihamlardan bezmiş C.Quliyev araşdırdığımız bu nümunənin də mənimsənilmiş olduğunu iddia edir: “Diqqətlə

dinləsəniz görərsiniz ki, iddiaçıların istinad etdiyi türk mahnısının orta hissəsi, əslində, bizim xalq mahnımız olan “Qalanın dibində bir quş olaydım” mahnısına birə-bir bənzəyir. Əsil plagiat o türk mahnısının orta hissəsidir - bizim xalq mahnımızdan götürülüb” [14].

“Əsgər marşı” türk mehtər marşlarına bənzəyirmi?

Araşdırmanın yekununda “Əsgər marşı”nın orijinal bəstəkar musiqisi olduğunu iddia etdiyimizdən sonuncu mövqə – “Əsgər marşı”nın türk mehtər marşlarının təsiri altında və onlara bənzədilərək yaradılması barədə dolaşan fikirləri bir daha çözləməliyik. Türk mehtər marşlarının möhtəşəm tarixi, türk ordusunun yayılma dairəsinə uyğun olaraq əhatə miqyası, hətta marş janrının yaranmasına bilavasitə təsiri bu məsələnin üstündən susqunluqla keçməyə imkan verməz. Müasir dövrün mehtər marşları tarixi keçmişin [22; 23] əks-sədası şəklində düzənlənən baxımlı bir şou proqramına çevrilsə də ifaçıların kostyumlarından tutmuş alətlərin görkəmi, orkestrin ətrafa saçdığı emosiya çəlengi, hətta repertuara qədər ilkin versiya ilə əlaqəsini itirməyib. Bu səbəbdən sosial şəbəkədə, İnternetdə izlədiyimiz çeşidli mehtər marşları bizə lazımı mənzərəni tam göstərmək iqtidarındadır [6; 9; 13; 24; 37]. 500-600 il keçmiş qədər gedib çıxan Yanıçar (türkcə “yeniçeri”) ocaqlarının və bu qapalı mühitdə təlim-tərbiyənin ayrılmaz parçası olan mehtər marşlarının təsir dairəsi hətta türklüyün yayılmadığı ərazilərə qədər çox böyük miqyası əhatə edir. “*Ceddin deden, neslin baban... Yelkenler biçilecek, yelkenler dikilecek... Artar cihadla şanımız...*” deyən, özünəməxsus qəhrəmanlıq nümunəsi olan mehtər marşlarından qidalanmış janrlar və bu musiqinin təsiri ilə həyata gəlmiş yüzlərlə musiqi nümunələri var. Müasir hərbi orkestrin (eləcə də Azərbaycanın hərbi orkestrinin [5]) ulu babası olaraq Yanıçar orkestrlərinin ritmik formulu, yaxud ümumi əhvalını nəinki C.Quliyevin “Əsgər marşı”nda, hətta marş janrında yazılmış hər hansı musiqi nümunəsində axtarıb tapmaq mümkündür. Bununla belə mehtər marşlarının özəl ritmləri də vardır ki, hər hansı ritmik, yaxud addımlamağa sövq edən yeyin musiqinin əsası olmaya da bilər. Buna görə məşhur mehtər marşlarının ən çox işlədilən ritmik formulları ilə “Əsgər marşı”nın ritmik özəyini tutuşdurmaq fikrimiz var. C.Quliyevin müəllifi olduğu marşın özəl bir ritmik damarı var ki, hər hansı zərb alətində onu başdan

ayağa qədər müşayiət etmək olar.

ritmi marşın nə

melodik xəttində, nə də müşayiətdə əks edilməyən daxili tonusudur və onu başqa marşlardan fərqləndirən xüsusiyyətidir. Ən çox ifa edilən mehtər marşlarından biri olan “Ceddin Deden Neslin Baban” [37] marşının ritmik özəlliyi əksər mehtər marşlarının ritmik əsasını təşkil edir. Bu ritmik formul əlində əsa olan başçının addımlarını, aradakı dayanacaqlarda icrasını reallaşmağa imkan verən hansısa bədən hərəkətini, mehtər orkestrinin nizamlı yürüşünü aydın təsvir edir (Nü-

munə 7). Ritmik formulun eynicinsli olmaması məhz bu hərəkət, işarə, dayana-
caqlar, təzimlər və çöməlmələrdən, çağırışlardan ibarət toplunu təmsil edir. Ta-
rixdən məlumdur ki, mehtərlər təkcə döyüşə çağırən musiqiçi qrupu deyil, bütün
döyüşün gedişatını müəyyən alətlər, tembr və ritmik formul ilə bütün orduya
xəbər verən çevik hərbi orqan idi. Mehtər marşlarının çevik ritmik formulu da
məhz bu mənbədən qidalanır. Nümunədən aydın görünür ki, bu ritmik formul
“Əsgər marşı”nın təkrarlanan sabit ritmindən fərqlənir.

Nümunə 7

Mehter Marşı

Ceddin Deden Neslin Baban

Notasyon: Musa Çetiner

The image shows two staves of musical notation for 'Mehter Marşı'. The first staff contains measures 1 through 5, and the second staff contains measures 6 through 10. Above the notes, the corresponding chords are indicated: Am, Am, Am, Dm, Dm for the first staff, and Am, G, Am, Dm, Am, G, Am for the second staff. The notation includes a treble clef, a 4/4 time signature, and a key signature of one flat (B-flat).

“Əsgər marşı”ndan “Necip Fazıl” oratoriyasına qədər sürən into- nasiya körpüsü

Dillər əzbəri olan musiqi parçalarının yadda qalma səbəbini araşdırmağa
çalışsaq əsərin yazıldığı məqam xüsusiyyəti, ritmik özəlliyi, hətta sözlərinin de-
yil, səsin canı və mahiyyətini əks edən intonasiya özəyinin məna yüklü olduğunu
etiraf etməyə məcburuq. Araşdırdığımız “Əsgər marşı”nda bir neçə intonasiya
özəyi olsa da başlanğıc cümlədəki məqam pillələri üzərində gedişatla deyil cavab
cümləsindəki mayəyə enmə daha yaddaqalan intonasiyadır (Nümunə 8). Bu into-
nasiyanı C.Quliyevin “Necip Fazıl” oratoriyasında müxtəlif şəkildəyişmələr kimi
izlədikdə bəstəkarın ona nə qədər böyük önəm verdiyi dərhal anlaşılır. Bu orato-
riya XX əsr türk şairi, yazıçısı və islamçı ideoloqu Necip Fazılın şeirləri əsasında
yazılıb. Əsər üç bölmə (“Ben”, “O”, “Büyük doğu”) və 13 (*I - Canım İstanbul*
(*Vatanımda Vatanım*), *Ben, Kaldırımlar, Mehmede mektup, Çocuk ve zaman, Yıl-
dızlı bir gecede, II – Nur, O’nun sanatu, Serseri, Sen ol dersin, olur (yaraniş), III*
– *Marş, Anneme mektup, Çek perdeyi*) hissədən ibarətdir. Doğum, Ölüm, Vətən,
İnsan, Millət, Allah haqqında fəlsəfi düşüncələr oratoriyanın məzmununu təşkil
edərək böyük emosional təsir bağışlayır. Oratoriyanın məzmunu İnsan yaşamaı
 (“Ben”), onun fəlsəfi düşüncələri və Yaradana münasibəti (“O”) və yekunda bü-
tün türk dövlətlərini birləşdirəcək ideya (“Böyük Doğu”) ilə yekunlaşması musi-
qi tarixində oturuşmuş İnsan-Cəmiyyət-Allah ardıcılığından prinsipial şəkildə
fərqlənir. Bütün sevgiləri, məhrumiyyətləri ilə birgə yaşanan insan həyatı, növbə-

ti mərhələdə Tanrını tanıyıb duymaq, ona tapınmaq prosesi sonunda bütün yer üzünün (ən azından türk dövlətlərinin və türkdilli xalqların) rifahı olacaq Turanın yaranışı, Böyük Doğu ideyasının Allahdan sonra gəlməsi sırf türk təfəkkürünün məhsuludur. Bu ideyanın musiqi təcəssümündə C.Quliyevin məhz “Əsgər marşı”ndan tanıdığımız intonasiyanı seçməsi də əlamətdar faktdır. Artıq oratoriyada Böyük Doğu intonasiyası adlandırma biləcəyimiz tanış musiqinin özəkdən doğulması prosesini izləyirik.

Nümunə 8

İlk dəfə sonradan toparlanacaq intonasiyanın özəyini I hissədə “Mehmete mektub” hissəsində eşidirik (Nümunə 9). Türk əsgərinin ümümləşdirilmiş obrazı olan “mehmetciklər” əsrlərcə sürən savaşlarda yığılma bir obraz olaraq bir sıra xalq mahnısından tutmuş iri musiqi əsərlərinə qədər böyük bir təkanverici qüvvə sayılır. Daha sonra izlədiyimiz intonasiyanı “Çocuq və zaman”da eşidirik. Burada mövzu intonasiyaca identik olsa da emosional cəhətdən hələ qəhrəmanilik rəmzinə çevrilməyib (Nümunə 10). “Yıldızlı bir gecədə” döyüş meydanlarında ölüb əbədiyyətə qovuşmuş əsgərlərin ruhu sanki səslənir: “*Sema bize seslenir; Kalma, gel, işkencede!* Şebnem gibi doğ ve öl...”.

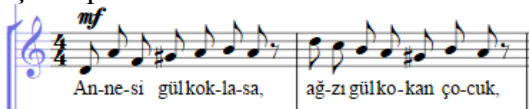
Nümunə 9

“Mehmete mektub”

Nümunə 10

“Çocuq və zaman”

Bütünlükdə Tanrıya müraciətə həsr edilmiş II bölümdə (“O”) “*Nur bizə Allahım, nur!*” sözləri səslənən zaman (Nümunə 11) “Əsgər marşı”ndan intonasiyanı eşitdikdə nə qədər qəribə olsa da biz burada maraqlı obraz transformasiyasını izləyirik. Artıq “*Sonsuzluk, ölümsüzlük, Bitmez tükenmez düzlük*” deyən türk əsgəri öz savaşının ali məqamda olduğunu bəyan edir. II hissədə Yaradana ithaf edilmiş bütün hissələrdə müti, aciz əsgər deyil, “*Ben de bütün dünya benimdir*

derim!” söylənərək ölümü ilə də dünyaları fəth edəcək möhtəşəm bir obraz dayanır. Əzəлиндən vahid, tək Allaha inamı ilə yaşayan türk əsgərinin obrazında (“*Seni aramam için beni uzağa attın! Alemi benim, beni kendin için yarattın!*”) qərrib çöllərdə izsiz-soraqsız yoxa çıxmış bütün əsgərlərin nisgili sanki dil açır.

Nümunə 11

“Nur”

The image shows a musical score for a baritone solo. The score is in 3/4 time and includes lyrics: "Nur bi-ze Al-la-hum, nur!". The score is marked with a forte (f) dynamic and a tempo of 788. The score is numbered 66.

Oratoriyanın III bölümünün “Marş” ilə başlaması (Nümunə 12), zurna solosu, yallı səhnəsi və böyük miqyaslı təntənə artıq sadəcə xalq səhnəsinin bir parçası olmaqdan çıxıb daha ali məqamlara yetişmiş kamil insanın mövqeyini sərgiləyir. Bu, müharibədə qələbə çalmış insan şadyanalığı deyil, qutsal məqamını yaşamışların təntənəsidir. Türk hərbi tarixində belə gətirib ki, döyüş vaxtı sükut olarsa bu sonun yaxınlaşdığını bildirir, təbillər vurursa, borular uğuldayırsa və “Allah, Allah!” xorunun sədasi gəlirdə demək qələbə yaxındadır. Bu inam türkün özü qədər qədimdir, hətta dünyanın az qala yarısına sahib çıxmış Hun xalqı bu alətlərin ilahi qüvvələrin çaldığına və səslərinin göy gurultusu kimi fəvqəltəbii bir hadisə olduğu üçün insanın içini titrətdiyinə inanırdılar [4, s.19-20]. Həmişə belə olub, Osmanlı qazilərinin kükrəyən çeng-i hərbiyənin susdurulması və qarmaqarışıqların solması Avropa əsgərlərinin cəsarətini artırır. Çeng-i Harbi və "Allah Allah" xorunun ritmlərinin harmoniyası düşməni çəkəndirmək üçün mükəmməl idi. Orduda belə qayda da vardı, gecələr ordunu qoruyan nəzarətçilərin və keşikdəki əsgərlərin oyaq qalması üçün müəyyən bir tempdə təbil çalınaraq və “yekdir Allah” şüarları səsləndirildi. Təbillər çalınırsa, Allahın adıyla şüarlar səslənirsə demək türk ayaqdadı.

“Necip Fazıl” oratoriyası “Marş” hissəsindən

*Allahın, seçtiği kurtulmuş millet!
Güneşten başını göklere yükselt!
Yürü, altın nesli o tunç Oğuz'un!
Adet küçük, zaman çabuk, yol uzun.
Allah, millet! Allah, millet!
Allah millet! Millet Allah! [35]*

Nümunə 12

“Marş”

T. *f*
 Al - la - h'ın seç - ti - ği kur - tul - muş mil - let.
 S. *1114*
 Gü - neş - ten ba - şı - nı gök - le re yük - selt!

“Əsgər marşı”ndan “Necip Fazıl” oratoriyasına qədər izlədiyimiz 25 il müddətində bəstəkarın yaradıcılığında xalqın bu qədər sevdiyi mahnı intonasiyasının nə boyda təkamül prosesinə uğramasının şahidi olduq. “Əsgər marşı”ndan “Necip Fazıl” oratoriyasına sürən bu yolda zəncirin daha bir neçə aralıq bəndini də qeyd etməliyik. C.Quliyevin bəstəkarı olduğu daha iki – “Fəryad” [30] (1993, rejissor Ceyhun Mirzəyev), “Sarı gəlin” (1998, rejissor Yavər Rzayev) filmlərinə yazılmış musiqi vətənpərvərlik mövzusunun davamı olaraq həmçinin “Əsgər marşı”nın intonasiyasının inkişaf mərhələləridir. “Fəryad” filmində “Əsgər marşı” orkestrləşmiş və xorun ifasında daha maraqlı səslənmə kəsb edərək filmin süjet xəttində də dramaturji yük daşıyır. Filmin sonunda səslənən “Marş” [29] intonasiya cəhətdən həm filmin, həm də xalqın yaddaşına pərçimlənmiş melodiyanın inkişafını yüksək səviyyəyə qaldıraraq Qarabağ savaşının səs simvoluna çevirir (Nümunə 13). Burada biz “Əsgər marşı”nın nəqərat hissəsindəki intonasiyanı kişi xorunun ifasında dərhal tanıya bilərik.

Nümunə 13

Dağ ba - şın - da... A - ləm dön - sə...
 Dağ ba - şın - da qa - ra bax A - ləm dön - sə cən - nə - tə
 Üs - tün a - lan sa - ra bax Mə - nə xoş - dur Qa - ra - bağ.

Xalq bayatısının sözlərinə (*Bu dağlar, qoşa dağlar. Verib baş-başa dağlar. Yarım səndə gəzibdi, Səni yüz yaşa, dağlar.*) yazılmış bu musiqinin bəstəkarın vətənpərvərlik mövzusu üçün ən məqbul saydığı marş janrında olması Qarabağ müharibəsini bu dövrdə yaranmış musiqi nümunələri ilə birgə ümumtürk savaş tarixinə əlavə edərək əsgəri musiqi ənənələrinin davamı kimi səciyyələndirir.

Əslində, xalqın hansısa bir melodiyani bəyənib yaddaşlarda saxlaması kiçik hadisə deyil. Bir gün planetar miqyasda fəlakət baş versə, bütün musiqi alətləri, orkestrlər, musiqişünas çalışmaları, kitabxanalar və yazılı mənbələr yoxa çıxsın Vətəni qorumağı müqəddəs borcu bilən türk əsgərləri ilə yanaşı balaca-balaca uşaqlar lazım gəlsə qazan qapağını tıqqıldadaraq “Əsgər marşı”nı oxuyub fəxrlə addımlayacaq. Əbədi mövzularda yazmağa çalışmaq, yaddaşlara müraciət edərək əski obrazları oyada bilmək, xalqın dilində oturuşmuş intonasiyaları bəs-

təkar niyyətində tabe edərək milli sərhədləri aşan əsərlər yaratmaq C.Quliyevi aid etdiyimiz neofolklor cərəyanının əsas fərqləndirici xüsusiyyətidir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Ak Ahmet Şahin. Türk Musikisi Tarihi. İstanbul, Akçağ Yayınları, 2002, 364 s. ISBN 975-338-427-0 URL:https://turuz.com/storage/Music/2018/315-Turk_Musiqisi_Tarixi-Ahmet_Sahin_Ak-363s.pdf
2. Çelik Latif. Turkische Spuren in Deutschland. (Almanya'da Türk izleri) Alperen Çelik (Übersetzer). Gebundene Ausgabe – 22. Oktober 2008, 268 s. ISBN-13: 978-3936172089
3. Əsədullayeva K. Eyniadlı “Rast” muğam qəlibləri. // “Konservatoriya” jurnalı, 2010-1, s.42-46 URL:<http://konservatoriya.az/lib/Konservatoriya%202010-%201.pdf>
4. Ögel Bahaeddin. Türk Kültür Tarihine Giriş. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınlar, Cilt:8, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2000. 638 s. ISBN 975170880X.
5. Ögüt Osman Aydın (Türkiye). Azərbaycan hərbi orkestr.// “Musiqi dünyası”, 2001, N3-4. URL:<http://www.musiqi-dunya.az/new/added.asp?action=print&txt=133>
6. Ögüt Osman Aydın (Türkiye). Askeri Bandolar tarixi. // “Musiqi dünyası” jurnalı, 2002/1-2, s.66-71
7. Popescu-Judetz Eugenia. Turk Musiqi Kulturun Anlamlari. Çevireni Bulend Aksoy. İstanbul, Bağcılar, 2007, 105 s. ISBN 975-7652-50-4 URL:https://turuz.com/storage/Music/2018/313-Turk_Musiqi_Kulturun_Anlamlari-Eugenia_Popescu-Judetz-Bulend_Aksoy-2007-105s.pdf
8. Rauf Yekta Bey. Turk Musiqisi. Fransızcadan çeviren: Orxan Nasuhioghlu 255 s. URL:https://turuz.com/storage/Music/2017/0268-Turk_Musiqisi-Rauf_Yekta_Bey-Chev-Orxan_Nasuhioghlu-255s.pdf
9. Şahiner Necmeddin. Mehter Avrupa'yı Titreten Musiki. İstanbul, ElipsKitap, 2007, 96 s.
10. Şahiner Necmeddin. Mehter ve Marşları. Anahtar Yayıncılık. İstanbul, 1993, 134 s.
11. Vural Timur. Türk Askeri Müziğinin Savaşlardaki Yeri ve Önemi. // Turan stratejik araştırmalar merkezi dergisi. 2012, cilt: 4, sayı: 13, s.66-74 URL:https://turuz.com/storage/Music/2018/300-1-Turk_Asker_Muzighinin_Savashlardaki_Yeri_Ve_Onemi-Timur_Vural-9s.pdf

Saytoqrafiya:

12. Alay Marşı / Türkü Sözleri. URL:<https://www.dersimiz.com/sarkilar/alay-marsi-982.html>
13. Arslanbek Sultanbekov - Fetih Marşı [© 2020 Bozdağ Film] URL:<https://www.youtube.com/watch?v=01NHGRUcUwU>
14. Cavanşir Quliyevdən plagiat iddiasına sərt etiraz: “Əsgər marşı”nın musiqisi məndən başqa heç kimə məxsus deyil” // Strateq.az saytı. 31 İyul 2017 URL:<https://strateq.az/medeniyyet/187235/cavansir-quliyevd%C9%99n-plagiat-iddiasina-s%C9%99rt-etiraz.html>

15. Cavanşir Quliyev: Əsgər marşını Laçın batalyonu üçün bəstələmişdim.
Osmanqızı.TV URL:<https://www.youtube.com/watch?v=atgnahl5ero>
  16. ÇANAKKALE ...!!! URL:<https://www.youtube.com/watch?v=W8MchahYFVI>
  17. Esger marsi ve ya Alay marsi. Globe newstv.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=CNq5vpONpWU>
  18. Esger marşı (Vətən məni yetişdirib...), piano tutorial + notlar, Cavanşir Quliyev.
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=QhMkrz5X6Ts>
  19. İlhami Gökçen. İstanbul Tarihi Türk Müziği Topluluğu - Mehter [CD Tanıtım ve Eleştirisi]... URL:http://www.musikidergisi.com/haber-4676-istanbul-tarihi-turk-muzigi-toplulugumehter-cd-tanitim-ve-elistiri%E2%80%A6A6_ilhami_gokcen.html
  20. İslam ansiklopedisi. Rifat Bey, Sermüezzin.
URL:<https://islamansiklopedisi.org.tr/rifat-bey-sermuezzin>
  21. Laçın Alayı. Feysbuk səhifəsi.
URL:<https://www.facebook.com/1137473169745897/videos/285389708731563/>
  22. Mehter Marşı Nedir, Tarihçesi, Özellikleri ve Mehteran Marşları Videosu. Osmanlı muzik və musiki. Türk-21 Ocak 201 <http://osmanli.site/osmanli-muzik-musiki-sultan/mehter-marslari-mars-nota/mehter-marsi-nedir-tarihcesi-ozellikleri-mehteran-marslari-videosu/>
  23. Mehter Dünyanın En Eski Askeri Bändosu - Hücüm Marşı ve Gülbang
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=7VG5HU9U4QY>
  24. Mehter marşları - Ceddin deden
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=10aFs111ego>
  25. Məşhur əsgər marşı necə yaranıb? Karabakhmedia.az informasiya saytının səhifəsi. URL:<https://www.facebook.com/watch/?v=1943179082626355>
  26. “SÖZ” serialından Alay Marşı
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=yzycXPf9D5M&t=188s>
  27. Türk Kurtuluş Savaşı Kolajı. Genelkurmay Başkanlığı.
URL:<https://fb.watch/2TSp246dR2/>
<https://www.facebook.com/watch/?v=1931321900455376>
  28. Vikikaynak. Alay marşının sözləri Osmanlı türkcəsində
URL:https://tr.wikisource.org/wiki/Alay_Mar%C5%9F%C4%B1
  29. Cavanşir Quliyev - Marş ["Fəryad" filminin fon musiqisi]
URL:<https://www.youtube.com/watch?v=c7tAGYbAQ64>
  30. “Fəryad” filmi (1993, rejissor Ceyhun Mirzəyev),
URL:<https://tvseans.az/az/film/597/feryad>
- Notoqrafiya:**
31. Alay marşı. Rast. Annem beni yetişirdi. Nota. Müzik: Rifat Bey.
URL:<https://www.dersizlesene.com/var/article/images/13908.gif>
  32. Eskişehir Marşı Notası. 8 Şubat 2015 Pazar URL:<http://can-muzik.blogspot.com/2015/02/eskisehir-mars-notas.html>
  33. Quliyev C.R. Seçilmiş mahnılar [not +CD]: piano ilə oxumaq üçün: 4 cildə I cild. B.: Apostrof ÇE, 2010, 448 s.

34. Quliyev C.R. Vətən nəğmələri. Piono ilə oxumaq üçün. B.: Qanun, 2019, 92 s. [not + CD]
35. Quliyev C.R. “Necip Fazıl” oratoriyası. Əlyazma. 2016. s.76
36. Mehter Marşı – Ceddin Deden Neslin Baban – Nota
<https://www.gitaregitim.net/mehter-marsi-ceddin-deden-neslin-baban-nota-tab/>
37. Mehter Notaları. URL:<http://www.istanbulmehter.com/index.php/mehter-istanbul/83-mehter-notalari.html>

Манафова Гульнара

Научный сотрудник лаборатории
«Реставрация и совершенствование народных инструментов» в АНК,
Кандидат на соискание ученой степени АНК

«СОЛДАТСКИЙ МАРШ» ДЖАВАНШИРА КУЛИЕВА КАК ПРОДОЛЖЕНИЕ ТРАДИЦИЙ ТЮРКСКОЙ ВОЕННОЙ МУЗЫКИ

***Резюме:** В статье дается сравнительный анализ знаменитого «Солдатского марша» Джаваншира Кулиева с турецкой военной музыкой и с маршами мехтер, которые объехали весь мир. Основная цель – развеять слухи о плагиате «Солдатского марша» и привести ясность этому вопросу. С этой целью производится интонационный, ладовый анализ произведения и музыкальная форма марша сравнивается с другими образцами турецкой музыки. В качестве примера для сравнения были избраны марши мехтер, написанные на одни и те же слова и схожие по мелодии. В результате выяснено, что «Солдатский марш» – это оригинальное произведение и продукт творческого замысла композитора. Кроме того, анализируется оратория «Неджип Фазиль» как пример реализации оригинальной авторской идеи, переинтонирование знаменитой мелодии в ином, более высоком масштабе. В этом произведении обнаружены целые сцены, основанные на интонации знаменитого марша, которые представляют ценность для всего тюркского мира в плане общности идей.*

***Ключевые слова:** Джаваншир Кулиев, «Солдатский марш», оратория «Неджип Фазиль», мехтерские марши, военная музыка*

Manafova Gulnara

Researcher in the laboratory
“Restoration and improvement of national instruments”
of Azerbaijan National Conservatory,
Candidate for a degree of ANC

"SOLDIER'S MARCH" BY JAVANSHIR KULIEV AS A CONTINUATION OF TRADITIONS OF TURKISH MILITARY MUSIC

***Summary:** The article provides a comparative analysis of the famous "Soldier's March" by Javanshir Guliyev with Turkish military music and with mehter marches that*

have traveled all over the world. The main goal is to dispel rumors about plagiarism of the "Soldiers' March" and clarify this issue. For this purpose, an intonation, modal analysis of the work was made, and the musical form of the march is compared with other samples of Turkish music. As an example, for comparison, the mehter marches were chosen which was written on the same words and similar in melody. As a result, it was found out that the Soldier's March is an original work and a product of the composer's creative intention. In addition, the oratorio "Nejip Fazil" is analyzed as an example of the implementation of the original author's idea, reintoning of the famous melody on a different, higher scale. Whole scenes based on the intonation of the famous march were found in this work, which are valuable for the entire Turkic world in terms of common ideas.

Keywords: Javanshir Guliyev, "Soldier's March", oratorio "Nejip Fazil", mehter marches, military music

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, professor Lalə Hüseynova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru Fazilə Nəbiyeva